

उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थिति: कारण र प्रभाव

उपप्राध्यापक राजेन्द्र सर्वहारा निरौला

प्रमुख, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, वरुण बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Email: rsarbaharan@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/barunj.v3i01.91589>

ORCID ID: 0009-00066747-2450

लेखसार

उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थितिको कारण र प्रभाव पत्ता लगाउने उद्देश्यले गरिएको अध्ययनको मुख्य उद्देश्य क्याम्पसहरूमा छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूको वर्तमान सङ्ख्यात्मक अवस्था विश्लेषण गर्ने, छात्रहरूको उच्च शिक्षामा घट्दो उपस्थितिको कारण र प्रभाव पहिचान गर्ने रहेका छन्। यो अनुसन्धान परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै विधिमा आधारित छ। मिश्रित विधिको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण गरिएको छ। साथै, यस अनुसन्धानको अध्ययन ढाँचा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक रहेको छ। अध्ययन क्षेत्र र नमुना छनोटका सन्दर्भमा सङ्खुवासभाका चार र भोजपुर जिल्लाका तीन गरी सातवटा क्याम्पसहरूबाट १०५ विद्यार्थीलाई यादृच्छिक नमुना छनोटबाट नमुनाका रूपमा चयन गरिएको छ। साथै प्राध्यापक र क्याम्पस प्रशासनका प्रतिनिधिहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट छनोट गरी लिइएको छ। यस अनुसन्धानले उच्च शिक्षामा पुरुष विद्यार्थीहरूको उपस्थिति २८.१४ प्रतिशत मात्र रहेकाले छात्राभन्दा घटी रहेको देखिएको र यसको कुनै एक मात्र कारण नभई बहु पक्षीय कारणरहेको देखाएको छ। सबैजसो पुरुष विद्यार्थी वैदेशिक रोजगारमा पलायन भएको देखिन्छ। विदेशिएका छात्रहरूको मूल ध्येय भने आर्थिक उपार्जन नै भएको अध्ययनले देखाएको छ।

शब्दकुन्जी : उच्च शिक्षा, उपस्थिति, पुरुष विद्यार्थी, लैङ्गिक, वैदेशिक रोजगार

विषय परिचय

वर्तमान समयमा उच्च शिक्षाका क्षेत्रमा छात्र विद्यार्थीको सङ्ख्या दिनानुदिन घटिरहेको छ। नेपालको उच्च शिक्षामा पछिल्ला वर्षहरूमा महिला विद्यार्थीहरूको सहभागितामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ, जुन लैङ्गिक समानताका लागि सकारात्मक सङ्केत हो। तथापि, यसको विपरीत, पुरुष विद्यार्थी (छात्र) हरूको क्याम्पस तहमा उपस्थिति तुलनात्मक रूपमा घट्दै जानु चिन्ताजनक विषय हो। नेपालको जनसाङ्खिकीय संरचना हेर्दा, केही मात्रामा महिलाको सङ्ख्या बढी भए पनि क्याम्पस तहमा यति ठूलो लैङ्गिक भिन्नता देखिनु सोचनीय छ। यो विषम प्रवृत्ति राष्ट्रिय मानव संसाधन विकासका लागि एक चुनौतीका रूपमा देखा परेको छ। यस अनुसन्धानमा सङ्खुवासभा र भोजपुर जिल्लाका सामुदायिक क्याम्पसहरूमा विशेष ध्यान केन्द्रित गरी पुरुष विद्यार्थीहरूको न्यून उपस्थितिका अन्तर्निहित कारणहरू पत्ता लगाउने र यसका सम्भावित शैक्षिक, सामाजिक तथा आर्थिक प्रभावहरूको विश्लेषण गर्ने उद्देश्य राखिएको छ।

विश्वविद्यालयका मूलतः तीनवटा काम हुन्छन्- शिक्षण सिकाइ, अनुसन्धान र ज्ञान वा प्रविधिको विकास (वाग्ले, २०७७)। यसका लागि करिब ६० वर्षको दौरानमा दर्जन बढी विश्वविद्यालय, चारवटा विश्वविद्यालय स्तरका संस्था, १४३२ क्याम्पस, दसौँ अनुसन्धान केन्द्र वा इकाई स्थापित भएका छन् (विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, २०२१) तर देशका युवाको मनलाई यसले खिच्न सकेन। नेपालमा एकातिर विश्वविद्यालय र क्याम्पसहरूको सङ्ख्या दिनानुदिन बढेको देखिन्छ भने अर्कातिर भर्ना दर घटेकोघटेकै छ। विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको रिपोर्टले देखाएअनुसार हरेक आठ वर्षमा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसको सङ्ख्या दुई गुणाले बढेको देखिन्छ। यही गति निरन्तर रहने हो भने सन् २०३० सम्ममा देशमा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसको सङ्ख्या ३२०० पुग्नेछ। यसै गरी विगत आठ वर्षको भर्ना दर हेर्दा सन् २०३० मा प्रति क्याम्पस ९६ जना विद्यार्थी मात्रै हुनेछन् भने प्राविधिक धारतर्फ १४ विद्यार्थी प्रति क्याम्पस मात्र रहने देखिन्छ (विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, २०२१)। यसै सन्दर्भमा आधाजति जनसङ्ख्या ओगटेको छात्रहरूको सङ्ख्या कम हुनु अनुसन्धानको टड्कारो विषय बनेको छ।

आजका दिनमा प्रविधिको तीव्र विकासले भौतिक आतङ्कवाद कमजोर र बौद्धिक आतङ्कवाद शक्तिशाली हुँदै गएको छ। यसले भौतिक आतङ्कवादीले जस्तै बन्दुक, बम, बारुद र तरबार त चलाउँदैन तर मस्तिस्क चलाएर दुनियाँलाई थर्काउँछ (आचार्य, २०७८)। यही थर्काइले गर्दा पनि आधुनिक प्रविधिबिनाको उच्च शिक्षा मन नपराएर छात्रहरूको उपस्थिति कम भएको हुन सक्छ; जसको अध्ययन हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ।

समस्याकथन

देशका क्याम्पसहरूमा छात्राहरूको तुलनामा छात्रहरूको उपस्थितिमा देखिएको असमानताले उच्च शिक्षाको पहुँच र निरन्तरतामा गम्भीर प्रश्नहरू खडा गरेको छ। के सङ्खुवासभा र भोजपुर जिल्लाका पुरुष विद्यार्थीहरूले उच्च शिक्षालाई कम प्राथमिकता दिइहेका छन्? यदि हो भने, यसका पछाडि के कस्ता स्थानीय आर्थिक अवसर, सामाजिक-सांस्कृतिक मान्यता, पारिवारिक दबाव वा शैक्षिक गुणस्तरसम्बन्धी धारणाहरू वा अन्य कुनै कुराहरूले भूमिका खेलि रहेका छन्? आजकाल ग्रामीण तथा अर्धसहरी क्षेत्रका पुरुष विद्यार्थीहरू किन क्याम्पस शिक्षाबाट विमुख भइरहेका छन् भन्ने विषयमा विस्तृत अध्ययनको खाँचो छ। यस समस्याको निराकरणबिना, क्षेत्रीय विकास र समान मानव संसाधन विकासमा ठूलो बाधा पुग्ने देखिन्छ। मूलतः यो अनुसन्धान निम्न समस्याहरूमा केन्द्रित रहेको छ :

(क) क्याम्पसहरूमा छात्र र छात्राहरूको वर्तमान सङ्ख्यात्मक अनुपात कस्तो छ ?

(ख) छात्रहरूलाई उच्च शिक्षा छोड्न बाध्य बनाउने कारणहरू केके हुन् ?

(ग) उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थितिले कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

अनुसन्धानका उद्देश्यहरू

उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थितिको कारण र प्रभावको खोजी गर्ने गरी तयार गरिएको प्रस्तुत अध्ययनका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

(१) क्याम्पसहरूमा छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूको वर्तमान सङ्ख्यात्मक अवस्था विश्लेषण गर्ने,

(२) छात्राहरूलाई उच्च शिक्षा छोड्न बाध्य बनाउने कारणहरू पहिचान गर्ने,

(३) उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थितिको प्रभावको विश्लेषण गर्ने।

अनुसन्धान विधि

प्रस्तुत अनुसन्धान परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै विधिमा आधारित छ । यसरी यहाँ मिश्रित विधिको प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण गरिएको छ । साथै, यस अनुसन्धानको अध्ययन ढाँचा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक प्रकृतिको छ । अध्ययन क्षेत्र र नमुना छनोटका सन्दर्भमा सङ्खुवासभा जिल्लाका वरुण बहुमुखी क्याम्पस, सङ्खुवासभा बहुमुखी क्याम्पस, रामेश्वर क्याम्पस र वाना क्याम्पस गरी चारवटा र भोजपुर जिल्लाका षडानन्द बहुमुखी क्याम्पस, कुलुङ बहुमुखी क्याम्पस र अरुण बहुमुखी क्याम्पस गरी तीनवटा गरेर जम्मा सातवटा क्याम्पसहरूलाई नमुनाका रूपमा चयन गरिएको छ । प्रत्येक क्याम्पसबाट पन्ध्रपन्ध्र जना छात्र, छात्रालाई यादृच्छिक नमुना छनोटबाट तथा प्राध्यापक र क्याम्पस प्रशासनका प्रतिनिधिहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिबाट छनोट गरी लिइएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका विधिहरूका सन्दर्भमा प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका रूपमा संरचित प्रश्नावलीमार्फत छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूसँग सर्वेक्षण एवम् लक्षित समूह छलफलमार्फत छात्र, अभिभावक र स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरिएको छ, साथै अन्तर्वार्तामार्फत क्याम्पस प्रमुख, प्राध्यापक र स्थानीय शिक्षाविद्हरूसँग कुराकानीसमेत गरिएको छ । क्याम्पस प्रशासनबाट छात्र/छात्राको विद्यार्थी भर्ना, उपस्थिति र उत्तीर्ण दरसम्बन्धी विगत ५ वर्षको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । त्यसै गरी द्वितीयक तथ्याङ्कका रूपमा शिक्षा मन्त्रालय, विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र क्याम्पसका प्रतिवेदनहरूको साथ लिइएको छ ।

तथ्याङ्क विश्लेषणका सन्दर्भमा परिमाणात्मक तथ्याङ्कलाई प्रतिशत, अनुपात र औसत साङ्खिकीय विधिहरू प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । गुणात्मक तथ्याङ्कलाई विषयगत विश्लेषणमार्फत व्याख्या गरी यस अनुसन्धानले सङ्खुवासभा र भोजपुर जिल्लामा छात्रहरूको उच्च शिक्षामा न्यून उपस्थितिका वास्तविक कारणहरू पत्ता लगाउन मद्दत गरेको छ । अध्ययनको निष्कर्षले स्थानीय सरकार, क्याम्पस प्रशासन र नीति निर्माताहरूलाई पुरुष विद्यार्थीहरूको उच्च शिक्षामा सहभागिता बढाउनका लागि विशिष्ट र प्रभावकारी रणनीतिहरू तर्जुमा गर्न सहयोग पुर्याउँछ नै साथै यसले क्षेत्रीय मानव संसाधन विकासमा सन्तुलन कायम गर्दै दिगो विकासमा टेवा पुग्नेसमेत अपेक्षा गरिएको छ ।

पूर्वकार्यको समीक्षा

वर्तमान विश्व सन्दर्भलाई नियाल्दा विश्वव्यापी रूपमा विश्वविद्यालय शिक्षामा विद्यार्थी संलग्नतालाई शिक्षाको गुणस्तरसँग प्रत्यक्ष जोडेर हेरिएको छ । युनेस्को (२०२२) ले उच्च शिक्षामा धेरैको पहुँच बढे पनि प्रत्यक्ष सहभागिता भने घट्टो प्रवृत्तिमा रहेको उल्लेख गरेको छ ।

ओ.ई.सी.डी. (२०२१) को प्रतिवेदनहरूले विकसित देशहरूमा पनि कक्षा उपस्थिति र सिकाइ परिणामबिच स्पष्ट सम्बन्ध रहेको देखाएको छ । सिकाइ परिणाम राम्रो नभएपछि विद्यार्थी स्वतः घटेर जाने देखिन्छ । विशेष गरी कोभिड-१९ पछिको अनलाइन शिक्षण प्रणालीले समग्र विद्यार्थीहरूको भौतिक उपस्थितिमा उल्लेखनीय गिरावट आएको अध्ययनहरूले बताउँछन् ।

दक्षिण एसियाली सन्दर्भलाई हेर्दा भारत, पाकिस्तान र बङ्गलादेशमा गरिएका अध्ययनहरूले चाहिँ पहिलो आर्थिक

दबाब र दोस्रो चाहिं रोजगारीमा संलग्नताले उच्च शिक्षामा उपस्थितिको प्रमुख अवरोधकको काम गरेको देखाएको छ । तर, लैङ्गिक आधारमा पारेको प्रभावका बारेमा भने अध्ययनले केही बोलेको देखिएन ।

नेपालका सन्दर्भमा कुरा गर्दा यहाँ उच्च शिक्षामा विद्यार्थीहरूको वैदेशिक पलायन उल्लेखनीय रूपमा बढेको देखिन्छ । शिक्षा मन्त्रालयका तथ्याङ्कअनुसार पनि उच्च शिक्षाका लागि विदेश जाने विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या हरेक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । यस कारणले स्वदेशी विश्वविद्यालयहरूमा भर्ना र उपस्थितिमा गिरावट ल्याएको देखिन्छ । लामिछाने (२०७४) ले विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थितिका सम्बन्धमा आफ्नो अनुसन्धानमा के पत्ता लगाएका छन् भने जुन विद्यार्थी विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुन्छ उसको समुदायसँग पनि बलियो सम्बन्ध बनेको हुन्छ । त्यसले विद्यार्थीलाई आफ्नो सामाजिक कौशल विकास गर्ने मौका प्रदान गर्दछ । जुन व्यक्तिको समाज र समुदायसँग गहिरो सम्बन्ध हुन्छ त्यस्ता व्यक्तिले नै भविष्यमा सफलता हासिल गर्दछन् ।

त्यस्तै विद्यार्थीहरू विद्यालयबाट महाविद्यालय हुँदै विश्वविद्यालयबाट दीक्षित भई देश, समाज र आफ्नो समुदायमा योगदान दिन सक्षम नागरिक बन्दछन् । यसैगरी उच्च शिक्षा नीति (२०७२) ले उच्च शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाई सीपमूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न र आधुनिक ज्ञान सीप विज्ञान कला एवम् दक्ष प्रतिष्पर्धी जनशक्ति तयार गर्न यस तहको शिक्षाको समयसापेक्ष विकास र विस्तार गर्न जरुरी छ । उच्च शिक्षाको एकीकृत कानुनी व्यवस्था हुन बाँकी रहनु र सबै विश्वविद्यालयमा पाठ्यक्रममा एकरूपता नहुनु उच्च शिक्षाका प्रमुख जोखिमका क्षेत्र रहेको उल्लेख गरेको छ । त्यस्तै बराल (२०६१) ले आफ्नो कार्यपत्रमा के भनेका छन् भने त्रिविले देशको उच्च शिक्षाको ९८% भार आजसम्म पनि खेपिरहेको छ । त्रिवि र मंसुविबाहेक अरू तीन विश्वविद्यालयले जतिसुकै गुणात्मक शिक्षा दिने भनेर भने तापनि देशको उच्च शिक्षामा मात्रात्मक रूपमा ठोस योगदान गरेको देखिदैन । अन्य विश्वविद्यालयहरूले त्रिविको विद्यार्थीको चाप घटाउनका लागि अलिकति पनि सहयोग गरेको देखिदैन ।

यसरी नेपालका विश्वविद्यालयहरूमा गरिएका केही अध्ययनहरूले पाठ्यक्रमको अप्रासङ्गिकता, राजनीतिक हस्तक्षेप, गुणस्तरीय पूर्वाधारको कमी, अनुसन्धान संस्कृतिको न्यूनताजस्ता कारणहरू औँल्याएका छन्।तर, हालसम्म यस विषयमा समग्र विश्लेषणात्मक अध्ययनको अभाव देखिन्छ भने पुरुष विद्यार्थीको न्यून उपस्थितिका बारेमा त बोलेको नै भेटिएन । खासमा यही रिक्ततालाई पूर्ति गर्न यो अनुसन्धान गरिएको हो ।

व्याख्या विश्लेषण

अध्ययनको यस खण्डमा तथ्याङ्कहरूको विश्लेषणपछि प्राप्त भएका जानकारीहरूलाई अध्ययनको उद्देश्य अनुसार उच्च शिक्षामा छात्र विद्यार्थीहरूको घट्दो उपस्थितिको कारण र प्रभावको प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण गर्दा क्याम्पसहरूमा छात्र र छात्रा विद्यार्थीहरूको वर्तमान सङ्ख्यात्मक अवस्था हेर्दा छात्रभन्दा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको देखिन्छ । यसले नेपालको उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थिति रहेको देखाउँछ ।

अध्ययन गरिएको क्षेत्रमा उच्च शिक्षाका लागि पछिल्लो शैक्षिक सत्र २०८२ मा तालिका १ अनुसार छात्र छात्राहरू अध्ययनका लागि भर्ना भएको देखिन्छ ।

तालिका १
विद्यार्थी भर्नाको अवस्था

क्याम्पसको नाम	जम्मा विद्यार्थी सख्या	छात्रा	प्रतिशत	छात्र	प्रतिशत
वरुण बहुमुखी क्याम्पस	४९५	३३२	६७.०७	१६३	३२.९३
सङ्खुवासभा बहुमुखी क्याम्पस	२४६	१९१	७७.६४	५५	२२.३६
वाना क्याम्पस	१००	८६	८६.००	१४	१४.००
रामेश्वर क्याम्पस	८२	५७	६९.५१	२५	३०.४९
अरुण बहुमुखी क्याम्पस	४०	२७	६७.५०	१३	३२.५०
षडानन्द बहुमुखी क्याम्पस	१८५	१२६	६८.१०	५९	३१.९०
कुलुङ बहुमुखी क्याम्पस	३९	३४	८७.१८	५	१२.८२
जम्मा	११८७	८५३	७१.८६	३३४	२८.१४

स्रोत: क्याम्पसहरूको अभिलेख, २०८२

तालिका १ ले सातवटै क्याम्पसमा छात्रको सख्या न्यून रहेको देखाउँछ । शैक्षिक सत्र २०८२ मा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूमध्ये ७१.८६ प्रतिशत छात्रा रहेको पाइयो भने २८.१४ प्रतिशत मात्र छात्र भर्ना भएको पाइयो ।

छात्रहरूको न्यून उपस्थितिको कारण

छात्रहरूलाई उच्च शिक्षा छोड्न बाध्य बनाउने कारणहरू पहिचान गरी विश्लेषण गर्दा तालिका २ का कारणहरू प्रमुख रहेको अध्ययनबाट देखिएको छ :

तालिका २
छात्रहरूको अनुपस्थितिको कारण

छात्रहरूको अनुपस्थितिको कारण	प्रतिशत
वैदेशिक पलायन	५९
स्वदेशी रोजगार	१८
विवाहपश्चात् घरजम	११
अनुत्तीर्ण हुनु	५
डिजिटल प्रविधिको प्रभाव	३
घरायसी हेरचाहको दायित्व	२
अन्य विविध कारण	२

स्रोत: तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०८२

माथिको तालिकाले सबैभन्दा बढी वैदेशिक पलायनका कारण छात्रहरूको क्याम्पसमा न्यून उपस्थिति रहेको देखिन्छ भने त्यसपछि स्वदेशमै रोजगारीका कारण न्यून उपस्थिति रहेको पाइन्छ भने विवाहपश्चातको घरजम पनि अर्को प्रमुख कारणको रूपमा रहेको देखिएको छ ।

नेपाल जस्तो विकासोन्मुख तथा गरिब देशमा धेरै विद्यार्थीहरूले अध्ययनसँगै रोजगारी गर्नुपर्ने बाध्यत्मक अवस्था छ । तालिका ३ ले उच्च तहका विभिन्न वर्षमा अध्ययनरत छात्रहरूको रोजगारीमा संलग्नताको अवस्था दर्शाएको छ । सर्वेक्षणअनुसार औसतमा आधाभन्दा बढी विद्यार्थी आंशिक वा पूर्णकालीन रोजगारीमा संलग्न देखिएका छन् । स्नातक पहिलो वर्षमा ११% मात्र रोजगारीमा संलग्न देखिएका विद्यार्थी चौथो वर्षमा पुग्दा ७८% आंशिक वा पूर्णकालीन रूपमा रोजगारीमा संलग्न देखिएका छन् ।

तालिका ३

अध्ययनका विभिन्न वर्षमा छात्रहरूको रोजगारीको अवस्था

छात्रहरूको न्यून उपस्थितिको कारण	जम्मा उत्तरदाता सङ्ख्या	पहिलो वर्षमा रोजगारीमा संलग्न विद्यार्थी प्रतिशत	चौथो वर्षमा रोजगारीमा संलग्न विद्यार्थी प्रतिशत
आर्थिक कारण	१०५	११	७८

स्रोत: तथ्याङ्क सर्वेक्षण, २०८२

वैदेशिक पलायन : उच्च शिक्षाका लागि नेपालबाट विदेश जाने प्रवृत्ति तीव्र रूपमा बढेको छ। जसले गर्दा स्वदेशी क्याम्पसहरूमा भर्ना दर र उपस्थितिमा गिरावट ल्याएको छ । माथिको तालिका २ ले सङ्खुवासभा तथा भोजपुरका सामुदायिक क्याम्पसका विद्यार्थीहरूसँग अनुसन्धानजन्य सामिप्यताका आधारमा निजहरूका १८ देखि ३५ वर्षभित्रका दाजुभाइमध्ये ५९% छात्रहरू वैदेशिक रोजगारीका लागि पलायन भएको देखिएको छ ।

स्वदेशी रोजगार : घरको कमजोर आर्थिक अवस्था तथा व्यावहारिक बोझका कारण क्याम्पस उमेर समूहका धेरै विद्यार्थी उच्च तहको अध्ययन नगरी आर्थिक उपार्जनमा लाग्ने गरेको देखिएको छ ।

तालिका २ ले क्याम्पसमा अध्ययनरत विद्यार्थीका दाजुभाइमध्ये १८% छात्रहरू पढाइ छोडी स्वदेशी रोजगारमा पलायन भएको देखाएको छ । दिनभरि काम गर्ने पूर्णकालीन त केही चाहिँ केही समय मात्र काम गर्ने आंशिक रोजगार भएको पाइएको छ ।

विवाहपश्चात् घरजम : तालिका २ अनुसार माध्यमिक तहको अध्ययन गरी विवाहपश्चात् घरजम गरी बस्ने पुरुष विद्यार्थी ११% रहेका छन् । यस अध्ययनबाट माध्यमिक तह अर्थात् कक्षा बाह्र उत्तीर्ण नगरेर तथा उत्तीर्ण गरेर पनि विवाह गरेपछि उच्च तहको अध्ययनलाई महत्व नदिईकन घरजम गरी बसेको अवस्था छात्रहरू रहेका छन् । अनुत्तीर्ण हुनु : माध्यमिक तहको शिक्षालाई पास गर्न नसकेर पढाइलाई उच्च तहसम्म पुऱ्याउन नपाएर पनि घरमा बस्ने विद्यार्थी पाइएको छ । अध्ययनले यस्ता विद्यार्थी ५% भएको देखाएको छ ।

घरायसी हेरचाहको दायित्व : हाम्रो जस्तो परिवार केन्द्रित समाजमा बुढाबुढी भएका अभिभावकको नियमित हेरचाह प्राय सन्तानको जिम्मेवारी मानिन्छ । त्यसमा पनि एकल परिवारमा, वैदेशिक रोजगारीका सिलसिलामा अन्य

सदस्य बाहिर गएको अवस्थामा, साना भाइबहिनीको जिम्मेवारी काँधमा आइपरेको अवस्थामा तथा आर्थिक रूपमा कमजोर अवस्था भएको परिवारमा घर हेर्ने कोही नभएर घरमै बस्नु पर्ने समस्या आएको देखियो। अध्ययनअनुसार यस्ता व्यक्तिहरू २% भएको पाइएको छ।

डिजिटल प्रविधिको प्रभाव : वर्तमान समयमा डिजिटल प्रविधिको प्रयोग गरी अनलाइन नोट्स, युट्युब लेक्चर तथा डिजिटल सामग्रीको सर्व सुलभ उपलब्धताले विद्यार्थीहरू कक्षामा उपस्थित नभए पनि सामग्री प्राप्त गर्न सक्ने भएको देखिएको छ। सङ्खुवासभा तथा भोजपुरका सामुदायिक क्याम्पसका विद्यार्थीहरूमाथि गरिएको सर्वेक्षणका आधारमा निजहरूका १८ देखि ३५ वर्षभित्रका दाजुभाइमध्ये ३% छात्रहरू डिजिटल प्रविधिको प्रभावले उच्च शिक्षाको नियमित कक्षा छोडी पलायन भएको देखिएको छ।

अन्य कारण : उच्च शिक्षामा छात्रहरूको घट्दो उपस्थितिका माथि उल्लिखित कारणहरूबाहेक अन्य विविध कारणहरू पनि छन्। जसमा शिक्षण पद्धतिको कमजोरी, पाठ्यक्रम र रोजगारीबिचको असन्तुलन लगायतका कुराहरू पर्दछन्। २% विद्यार्थीहरू यस प्रकृतिमा परेको अनुसन्धानले देखाउँछ। जसमा परम्परागत रूपमा चली आएको व्याख्यानमुखी शिक्षण विधि विद्यार्थीमैत्री नहुनु, शिक्षा पूरा गरेपछि रोजगारी सुनिश्चित नहुनुले विद्यार्थीहरूलाई नियमित अध्ययनप्रति निरुत्साहित बनाएको छ। त्यसै गरी संस्थागत व्यवस्थापनमा कमजोरी भई राजनीतिक हस्तक्षेप हुनु, परीक्षामा ढिलाइ हुनु, शैक्षिक क्यालेन्डरको व्यवस्थित कार्यान्वयन नहुनुले पनि विद्यार्थीहरूको उपस्थितिमा नकारात्मक असर पारेको देखिन्छ। त्यस्तै, प्रशासकको रुखो बोली, कर्मचारीको अनुत्तरदायी व्यवहार, अन्तरक्रियात्मक अभ्यासको कमी हुनु तथा अनुसन्धानमूलक सिकाइको न्यूनता हुनु अन्य थप समस्याका रूपमा देखिएका छन्।

निष्कर्ष

उच्च शिक्षामा पुरुष विद्यार्थीहरूको उपस्थिति निरन्तर घटी हुनु कुनै एक मात्र नभई बहु पक्षीय कारणसँग सम्बन्धित रहेको यस अध्ययनले स्पष्ट पारेको छ। सामाजिक, आर्थिक, र पारिवारिक कारणहरू विद्यार्थी उपस्थितिमा निर्णायक भूमिका खेल्छन् भन्ने अध्ययनले देखाएको छ। खासगरी, छात्राहरूको घरायसी जिम्मेवारी, परिवारको आर्थिक अभाव, तथा विद्यार्थीहरूको काम र अध्ययन सन्तुलन गर्नुपर्ने दबावका कारणले विदेश पलायन हुनु पर्ने, विवाह गरी घरे बसी परिवारको जिम्मेवारी निभाउनु पर्ने हुनाले पुरुष विद्यार्थीहरू नियमित कक्षामा उपस्थित हुन कठिनाई उत्पन्न हुने गरेको देखिएको छ।

त्यस्तै, वर्तमान लम्बेतान शैक्षिक संरचना र पुरातन शिक्षण पद्धतिसँग असन्तुष्टि हुनु पनि उपस्थितिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने कारकको रूपमा पुष्टि गर्न सकिन्छ। एकातिर शिक्षकको शिक्षण शैली एवम् कक्षा सञ्चालनको प्रभावकारिता तथा अध्ययन सामग्रीको पहुँचले विद्यार्थीहरूको सहभागिता र रुचिमा उल्लेखनीय भिन्नता ल्याएको पाइयो भने अर्कातिर प्रशासकको रुखो बोली, कर्मचारीको अनुत्तरदायी व्यवहारले समेत थोरबहुत असर गरेको अनुसन्धानबाट प्रस्ट भएको छ। अनुसन्धानको निष्कर्ष अनुसार सबैजसो पुरुष विद्यार्थी वैदेशिक रोजगारमा पलायन भएको देखिन्छ। उच्च शिक्षा लिने बहानामा गए पनि मूल ध्येय भन्ने आर्थिक उपार्जन नै भएको अध्ययनले देखाएको छ। यसैगरी यस अनुसन्धानले पुरुष विद्यार्थी उपस्थितिमा कमीको कारणले परोक्ष रूपमा शैक्षिक गुणस्तर, सिकाइ परिणाम, र सामाजिक अन्तरक्रिया र सामाजिक सद्भावमा समेतमा नकारात्मक असर पार्न सक्छ भन्ने सङ्केत गरेको छ। यसले

दीर्घकालीन रूपमा उच्च शिक्षा प्रणालीको प्रभावकारिता र विद्यार्थीहरूको प्रगतिमा अवरोध सिर्जना गर्ने सम्भावना रहन्छ भन्ने प्रस्ट हुन आउँछ ।

अध्ययनको निष्कर्ष अनुसार, नीति निर्माताहरूले विदेश पलायन कम गर्न एवम् नागरिकको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन खास नीति ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । साथै, शिक्षण संस्थाहरूले विद्यार्थीको उपस्थितिमा सुधार गर्नका लागि लक्षित रणनीति तत्काल अपनाउनुपर्ने आवश्यकता स्पष्ट देखिन्छ । अब आर्थिक सहयोग, छात्र मार्गदर्शन, जीवनमा उच्च शिक्षाको महत्व बुझाउन सके तथा उपयुक्त कक्षा सञ्चालन एवम् लचिलो खालको शिक्षण योजना लागू गर्नाले विद्यार्थी उपस्थितिमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिने कुरा प्रस्ट छ । छात्रहरूमा आर्थिक बोझ एवम् पारिवारिक दायित्व उच्च रहेकाले यसको कदर गर्दै खास नीति ल्याई उच्च शिक्षाको नतिजा सुधार भई युवा पलायनलाई रोकथाम गर्न सकिने देखिन्छ । उच्च शिक्षामा छात्र विद्यार्थीहरूको घट्दो उपस्थितिको कारण र प्रभाव विषयक यस अध्ययनका सीमितताहरूलाई दृष्टिगत गर्दा, भविष्यमा अन्य जिल्लाहरू र फरक शैक्षिक संस्थाहरूमा विश्लेषण गरी तुलनात्मक अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसले पुरुष विद्यार्थीको उपस्थितिमा प्रभाव पार्ने कारकहरूको फरकफरक दृष्टिकोण र नीति निर्माणमा ठोस आधार प्रदान गर्न सक्दछ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

आचार्य, वाईपी, (२०७८), *प्रविधिसँग हाँदै मानिस*, कान्तिपुर दैनिक, (भदौ २४, पृ. ५) ।

वाग्ले,मनप्रसाद, (२०७७), *वि.सं. २०७७ माघ १ गते सेरिडद्वारा आयोजित कार्यक्रममा कार्यपत्रमाथिको टिप्पणी र सुझाव* ।

नेपाल सरकार, (२०७२), *उच्च शिक्षा नीति*, २०७२ ।

बराल, केशरजङ्ग, (२०६१), *उच्च शिक्षामा देखा परेका समस्या र समाधानका उपायहरू*, राजनीतिशास्त्र सूर्यरत्न शाक्य प्रतिष्ठान, शैक्षिक विचार गोष्ठी-२०६१, मंसिर २६, पोखरा ।

विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, (२०२१), *शिक्षा व्यवस्थापन सूचना प्रणाली २०२१*, विश्वविद्यालय अनुदान आयोग लामिछाने, मेदिनी, (२०७४), *विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति किन ? शिक्षक मासिक, श्रावण १, २०७४ शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, (२०७९), उच्च शिक्षा प्रतिवेदन* ।

OECD. (2021). *Education at a Glance*.

UNESCO, (2022), *Global Education Monitoring Report*.